

Pleinen: functies en typen

Nederlandse plein vooral een marktplein

Wat is een plein en wat verstaat men onder een plein? Nederland heeft pleinen genoeg, uiteenlopend van het Leidseplein in Amsterdam, met 's zomers gezellige terrasjes en 's winters een schaatsbaan tot het intrigerende verkeersplein, het Prins Clausplein bij Rijswijk, dat zich als de kluwen van Ariadne ontrolt. Evenals Theseus hoeven wij slechts de draad te volgen om in de gewenste richting te zoeven.

Van Dale

Als men onder een plein een herkenbare ruimte verstaat met een bepaalde lengte-breedte verhouding en een zekere beslotenheid dan valt daar bijvoorbeeld al menig verkeersplein buiten. Van Dale geeft drie omschrijvingen: een openbare, onbebouwde ruimte bij of tussen bouwwerken, een ruimte voor openbaar verkeer en tenslotte een grote binnenplaats. Pleinen komen zowel in steden als in dorpen voor, alhoewel men ze tegenwoordig maar al te vaak met stedelijkheid associeert.

Historie

In tegenstelling tot andere landen zijn Nederlandse pleinen bescheiden van opzet. Pleinen ontstaan min of meer toevalligerwijs rondom of nabij een belangrijke kern. Dit is door de geschiedenis zo bepaald, want het plein was aanvankelijk vooral marktplaats. Daarnaast werd het voor andere activiteiten gebruikt, waardoor het kon uitgroeien tot het centrum van een stad of gemeenschap. Op of aan het plein concentreerden zich de belangrijkste gebouwen van de stad, zoals kerk, raadhuis en waag. (Amsterdam, Gouda, Den Bosch). Later ontstaan er meer aangelegde pleinen; men vond toen ook dat een plein vierkant of rechthoekig moest zijn. Na het slechten van de stadswallen verliezen veel pleinen hun strategische functie; esthetische en theatrale functies krijgen dan meer de overhand. De bebouwing gaat dan deel uitmaken van het geheel en krijgt steeds meer een representatieve functie. Zoals in het volgende artikel zal blijken vindt deze ontwikkeling in Nederland slechts op bescheiden wijze plaats.

Boosdoener

Ben de Vries komt in zijn studie *'Pleinen van Nederland'* tot de conclusie dat de geschiedenis van het Nederlandse plein een tweedeling vertoont. In de traditionele stedenbouw werd het ontstaan en de ontwikkeling van het plein voornamelijk

bepaald door het fysisch milieu, prestedelijke en stedelijke elementen. Plaatselijke omstandigheden als bodemgesteldheid, wegen, rivieren en dijken alsmede bebouwing bepaalden de vorm van het plein. In de moderne stedenbouw daarentegen krijgt het plein vorm als gevolg van stedenbouwkundige en architectonische vormprincipes. Veranderende ideeën, inzichten en modegrillen bepalen de verschillende ontwikkelingen. Neemt men een overgangperiode in acht, dan kan men globaal de grens rond 1900 leggen. Het zijn sociale en economische ontwikkelingen die het stedelijk karakter drastisch hebben veranderd. De grootste 'boosdoener' zowel van de besloten straatwand als het plein is het gemotoriseerde verkeer geweest, zowel rijdend als parkerend, onmiddellijk gevolgd door de spoorlijn en het ka-

Functies

Open ruimten c.q. pleinen hebben in de loop van de eeuwen verschillende functies gehad; dikwijls een combinatie van functies. In de eerste plaats was de open ruimte vluchtplaats, bij kasteel, klooster of kerk, die bescherming bood aan mens en dier. De tweede functie is die van religieuze verzamelplaats, bijvoorbeeld als plaats voor offers of rituele dansen.

De belangrijkste functie is echter de economische, de marktfunctie. Vaak bij een dam, de kruising van land en waterwegen, zodat de waar ook per schip aangevoerd kon worden. De omliggende bebouwing had bovendien alles met deze functie te maken. Daarbij was de markt de belangrijkste stedelijke ruimte, waar het sociale verkeer een grote rol speelde. Vervolgens kennen we nog de theatrale functie, iets wat in Nederland overigens nauwelijks voorkomt. (Zie de uiteenzetting over de Place Royal in het volgende artikel).

Men organiseerde daar stellingen, proclamaties, parades enz. Het beste voorbeeld van een dergelijke plein is het *St. Pietersplein* in Vaticaan-

De Grote Markt van Breda. (foto Peter Koch)

naal, die diep de steden binnendrongen en enorme doorbraken maakten. Om maar niet te spreken van de geluidshinder die met dit alles gepaard gaat.

stad, waar zich enorme mensenmassa's voor de Paus verzamelen. Het plein met een verkeersfunctie is een ontwikkeling van de laatste twee eeuwen. Het middelpunt wordt vaak

(vervolg op pag. 15)

(vervolg van pag.5)

benadrukt door herkenbare objecten als een fontein, beeld of obelisk. Het plein als rond-point. Het stedenbouwkundig plein is een verschijnsel van de laatste eeuw als onderdeel van de uitbreidingsplannen. Zij hebben niet alleen vaak een monumentale betekenis, maar moeten ook het saaie stratenpatroon doorbreken. Vaak zien we op een dergelijk plein een openbaar gebouw; een kerk, school of schouwburg. De ontwerpen van *Berlage* zijn hiervan het beste voorbeeld. Het stedenbouwkundige plein vindt zijn oorsprong in het model van *Camillo Sitte*, dat gebaseerd is op het middeleeuwse stadsplein en dat verschillende functies onderbrengt.

Ten slotte kan men nog de esthetische en recreatieve functies onderscheiden. De eerste functie is op het moderne plein helaas maar al te weinig van toepassing!

Pleintypen

Naast verschillende functies kennen we verschillende pleintypen, ook hier kan er sprake zijn van overlapping.

De meest eenvoudige vorm is het

straatplein, soms enigszins verbreed. Vaak dragen ze de naam Markt, bijvoorbeeld in Breda. Een tweede type is een ruimte voor een belangrijk gebouw, zoals Raadhuis, kerk, schouwburg, station. Het plein functioneert dan als wachtruimte voor het betreffende gebouw. De Markt te Delft met raadhuis en kerk en tevens marktplaats is zo van oudsher een multifunctionele ruimte. Een ander type plein is het plein dat een ontmoetingsplaats van wegen is, hetzij volgens een willekeurig hetzij volgens een lineair patroon. Het eerste type zie je vaak op het platteland. Het tweede als resultaat van het castrumprincipe in oude steden zoals Nijmegen en Elburg. Het lineaire patroon zien we echter ook in vele stadsuitbreidingen van deze eeuw. Het verkeersplein in de moderne zin, het resultaat van de verkeersdrukte, onderscheidt zich van bovenstaande typen omdat het geen verblijfsfunctie heeft.

Toekomst

De moderne tijd en haar stedenbouwkundige ontwikkelingen hebben een slechte invloed op bestaande pleinen. Er is sprake van decentralisatie

van activiteiten en de oude pleinen verliezen maar al te vaak hun traditionele functies. Het belang van het plein als marktplaats is groot, als deze levendige functie teloor gaat, verdwijnt ook de sociale. De verkeersdruk en de behoefte aan parkeren is een andere oorzaak van achteruitgang. Aan een plein volgeparkeerd met auto's gaat men voorbij, tenzij men een parkeerplaats zoekt!

Het is zaak dat op oude, traditionele pleinen activiteit heerst en dat de auto geweerd wordt. Deze pleinen dient men met respect voor het verleden te herwaarderen en in ere te herstellen. De bedrijvigheid van weleer is daarbij van essentieel belang.

Literatuur:

Speciaal pleinennummer *BOUW*, 44 (1989), nr. 12.

Vries, B. de Pleinen van Nederland; een typologische analyse van het Nederlandse stadsplein, Utrecht, 1990.
